

SZÜTS JÁNOS HAJDÚKERÜLETI ÉS KIS ANDRÁS KISMARJAI PIKTORRÓL

Sz. Kürti Katalin

A felvilágosodás korára a magyar művészet célja, tartalma jelentősen megváltozik: „*az értelmi-erkölcsi emelkedés egyik kifejezőjévé, a nemzetté válás eszközévé válik... megszűnik kevesek privilégiuma lenni, immár társadalmi rang és a korszerű magatartás kifejezője. E változások révén válik a művész — noha általában igen szerény anyagi körülmények közt él — a társadalom megbecsült tagjává... szinte egy csapásra megszűnik az alázatosság... a művész magabiztossága, öntudata növekszik.*” — írja Zádor Anna.¹ Még inkább így van ez a XIX. század első évtizedeiben, kiváltképp a reformkorban: a nemzeti öntudatára ébredt nemesség, a megerősödött polgárság új mecénásként, megrendelőként jelentkezik, feladatának érzi — a „honi ipar” mellett — a magyar nyelv, az irodalom, a zene, a képzőművészet támogatását. A század elején a klasszicizmus, majd a biedermeier stílus az uralkodó, ezt váltja fel a nemzeti romantika. A magyar biedermeier szokás táblabíró korszak művészetének nevezni.² Talán többet mondó, kort, hangulatot is jellemző, ha a reformkor művészetét kifejezést használjuk. E fogalom felidézi a nemzeti újjászületés pezsgő, művészetet teremtő, alakító időszakát, a közönség és a művészet magára és egymásra találását.

A kibontakozás nehezen indult: a napóleoni háborúk után mélyponton levő gazdasági, politikai helyzet gátja volt a fejlődésnek. A XIX. század eleji művészet a múlt súlyos terheivel indult a fejlődés útjára. Lyka Károly szavai — amelyekkel Pest szobrászatát jellemzi — szinte az egész múlt századi magyar művészetre vonatkoztathatók: „*Szegényes élet folyt (Pest) falai közt, kinek kellett volna szobrász munkája? Lakóinak egyetlen problémája a megélhetés volt. Szobrásznak még nem akadt itt keresni valója... ahol nincs pénz, nincs szobrászat.*”³

1 Zádor Anna: A felvilágosodás korának művészetete — operatív tanulmány a tervezett művészeti kézikönyvhöz. In: Művészettörténeti Értesítő, 1976. XXV. évf. 4. sz. 281—292. Idézet a 286. oldalon.

2 Alapirodalom: Lyka Károly: Magyar művészet 1800—1850 Bp. é. n. A biedermeierről ezt írja: „*ezt a tréfából keletkezett, utóbb Bécsben s nálunk is meghonosodott kifejezést nem használjuk szívesen, mert egyrészt nehézkesen idegen, másrészt a táblabíró-korszak kifejezést nemcsak magyarosabbnak, hanem jellemzőbbnek is véljük. A táblabíró-világ átfogta az egész félszázadot, a „biedermeier” nem. A táblabíró jellegzetes alakja csak 1850-ben tűnik el, odáig ez a cím volt a legnagyobb kitüntetés, amelyet magyar ember magyar embertől kaphatott (pl. Petőfi esete), hiszen az udvar vagy kormány osztogatta címek már gyanússá tették az így megtiszteltet. A táblabíró címzést viszont a független magyar vármegye osztogatta.*” (l. i. m. 5. old.)

3 Lyka Károly: Budapest szobrai Bp. 1955. Idézet a 7—8. oldalon.

Így volt ez vidéken, a sokat szenvedett alföldi városokban, falvakban is. A háborúkat természeti csapások, árvizek, nagy tüzek követték. A középületek, a lakóházak újjáépítése teljesen kimerítette az anyagi erőforrásokat, kevés jutott díszítésre, szépítésre. „Itt egy krajcár mindig hiányzik”⁴ e *Váci Mihály*-sorokat akármelyik nagy alföldi városunkra, de falvainkra még inkább vonatkozathatjuk — s ez a krajcár elsősorban a művészetek támogatásából hiányzott. Nem a szemlélettel, a hozzáértéssel volt elsősorban gond Debrecenben sem — mint ezt *Kazinczy Ferenc*, majd *Lyka Károly*⁵ állította — hanem az anyagiakkal.

A XIX. század első évtizedeinek művészetet irányító esztétája, kritikusa, *Kazinczy Ferenc*, meglehetősen komor képet fest a debreceni művészeti életről.⁶ Említést tesz a közönyről, a hozzá nem értésről, a művészetpártolás hiányáról. *Lyka Károly* — bár említ pozitív példákat is („Rajzskola”, rézmetsző tevékenység) —, ugyancsak elmarasztalja a múlt századi debreceni művészetpártolást. Tény, hogy Debrecenben a XIX. század elején visszaesés tapasztalható a felvilágosodás korához képest. Az is tény azonban, hogy ekkor indulnak a nagyarányú, városképi meghatározó erővel bíró építkezések (a kollégiumé és a Nagytemplomé 1802—1821 közt, a városházáé 1840 előtt), és az ezekhez kapcsolódó nagyvonalú plasztikai díszítések.⁷ Ugyancsak említésre méltó a debreceni „Rajzskola”, valamint az itt élő művészek: *Kiss Sámuel* (1781—1819), *Ecsedi Soma Sámuel* (1835—1863), *Dosnyai Károly* (1813 v. 15—1850?) debreceni tevékenysége. Munkájukat a református egyház és a város többé-kevésbé támogatta: portrékat készítettek a Református Kollégiumba, a városházára, de dolgoztak a környező templomokban és magánmegrendelést is vállaltak.⁸ Rajtuk kívül idegen művészeket, pl. *Franck Lőrincet*, *Kiss Bálintot*, *Karl Rahl*t foglalkoztatta a katolikus, ill. a református egyház.⁹

A környező kastélyokban, kisenemesi kúriákban többnyire vándorfestők vállaltak dekoráló munkát, pl. az ősök arcképcsarnokának, családi galériának

4 *Váci Mihály*: Kelet felől. (Százhuszat verő szív, Bp. 1971.)

5 *Kazinczy Ferenc*: Levelezései I—XIX. kötet. *Lyka Károly* i. m.

6 *Kazinczy* 1814-ben beszélgetést folytatott Debrecenben *Kiss Sámuellel*; aki kérdésére, hogy mit csinál, ezt válaszolta: „semmit, mert itt nem kell rajzolás, sem festés. Hát minek a Professor úr, minek fizetik? Én nem tudom. De legalább portretíroz? Itt az sem kell”. — A beszélgetést idézi *Lyka Károly* i. m. 30. old.

7 A kollégium főhomlokzatára valószínűleg *Franck Lőrinc* pesti szobrász készítette 1806—1807-ben a tizenhat allegorikus, görög bölcs fejét, az ún. Minerva-fejeket. *Lyka Károly* szerint ezek a szobrok behozott, idegen munkák. *B. Révész Ágnes* azonban egyházmegyei levéltári kutatásai alapján bebizonyította, hogy *Franck* a helyszínen dolgozott másfél évet. Műveire a helyi ízlés, a csekély helyi plasztikai emlék hatott. *Révész Ágnes* kéziratosa doktori disszertációja (1945), hozzáférhető a debreceni kollégiumi könyvtárban, valamint az Eötvös Loránd Tud. egyetem művészettörténeti tanszékén. *Franck* művei annyira károsodtak az 1940-es években, hogy 1976-ban lekerültek az épületről. *Antal Károly* a régi művek szellemében készítette új fejszobrait. Részletes irodalom *Sz. Kürti Katalin*: Köztéri szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Biharban c. könyve (Debrecen, 1977) és az ott megjelölt irodalom.

8 Alapirodalom: A képzőművészetek Debrecenben (Szerk. *Bögel József*) Db. 1961., valamint *Balogh István* két tanulmánya: Beregszászi Pál és a debreceni „rajzskola” 1819—1856 Művészettörténeti Értesítő, 1960. IX. évf. 1. sz. 49—59. old. és „Adatok Debrecen képzőművészetéhez a 19. sz. elején” MTE. 1955 IV. év 54—65. old. *Dosnyai Károly* a debreceni városházára készítette el V. Ferdinánd portréját, a vértesi görög katolikus templomba oltárképét, *Ecsedi Soma* művei a püspöki palotában, *Kiss Sámuel* festményei a Református Kollégium múzeumában láthatók. Mindkettőjüktől őriz pár alkotást a Déri Múzeum is.

9 *Lyka Károly* és *Senyei Oláh István* szerint *Karl Rahl* készítette a Szt. Anna-templom főoltárképét. L. *Sz. Kürti Katalin*: i. m. és az ott felsorolt irodalmat!

megfestését. A tanácsolások, városi házak üléstermeibe főként helyi kismesterek, piktorok alkotásai kerültek. Legjelentősebb beruházó még mindig az egyház volt e korban, elsősorban a görög katolikus és a görögkeleti. Katolikus templomokba a kegyúr, vagy az egri érsek juttatott egy-egy színvonalas oltárképet.¹⁰

Külön fejezetet érdemelnek a vidék görögkeleti és görög katolikus templomainak XVIII—XIX. századi ikonosztáziójai. A templom méretével, díszítettségével együtt ezek a képfalak a jelzői a XV. század óta itt élő ortodox hitű, különböző népelemek meggazdagodásának és áldozatkészségének. Egyben azonban azt is mutatják, hogy milyen támogatást adott a nagyváradi görögkeleti, ill. a munkácsi görög katolikus püspökség az egyes parókiáknak, egyházközségeknek. Ez utóbbinak első püspöke a volt dorogi esperes, *Bacsinszky András*.¹¹ Feladatának tekintette az egyházmegye ellátását önálló, ikonfestő specialistákkal. Felfedezte és taníttatta pl. *Mankovics Mihályt*, aki bécsi tanulmányútja után munkácsi egyházmegyei festő lett. Ugyancsak e területen dolgozott *Miklóssy József*, aki Bécsben *Görög Demeter* támogatását élvezte.¹² Mindezt azért említem, mert valószínű, hogy körükben kell keresnünk a hajdúdorogi görög katolikus templom ikonosztáziójának készítőit, ill. tervezőit. A Bécsben tanult festők munkássága révén került az európai színvonalú festményanyag a görög katolikus templomok képfalára. Érdekes ötvözet jött létre: az ortodox liturgia által megszabott keretekben és témakörökben nyugati stílusú festés érvényesült. Az ikonosztázion forma különálló képekből álló, gazdag keretekkel körülvett, de ezzel felaprózott képfalat jelent.¹³ Az ikonosztázion talapzatán, egyes emeletein, megszabott sorrendben helyezkednek el a díszes cirádákkal összefogott képek. Lyka Károly szerint „a megszabott, konzervatív rítus megköveteli az élettelen, dermedt formákat, amelyeket megszentelt

10 A Semsey család 1786-ban, a templom alapításakor festette a balmazújvárosi r. k. templom főoltárképét, *Hubert Maurer*: Jézus mennybemenetele c. festményét. *Pyrker László* egri érsek 1816-ban adományozta a nádudvari r. k. templomnak *Balkay Pál*: A szent kereszt felmagasztalása c. oltárképét. Ez utóbbit az érsekség 1950 körül elszállította a templomból. Az érsekség a XIX. sz. második felében építtetett több jelentős templomot a jelenlegi megye területén, ill. oltárképeket adományozott (Hajdúdorog, Hajdúnánás, Hajdúböszörmény, Egyek, Polgár).

11 1690 körül már volt munkácsi püspökség, de mint az egri róm. kat. érsekség exarchátusa. 1771-ben önállósodott, ekkor az első püspök lett Bacsinszky, aki már Dorogon a magyar nyelvű liturgia harcosa volt. Tevékenységéről részletesen tájékoztat Hajdúdorog monográfiája. (Szerk. *Komoróczy György*) Db. 1971. Alapirodalom: *Timkó Imre*: Keleti kereszténység — keleti egyházak Bp. 1971.

12 Ungváron már 1744-től volt papnevelde. Itt tanult Mankovics, akinek tehetségét Bacsinszky fedezte fel. Bécsi tanulmányait befejezve, Mankovics be is házasodott Bacsinszky családjába. *Mankovics Mihály* és *Miklóssy József* művészetéről *Beszkid Miklós* ír a Művészet 1914. évf. 47—63. és 422—427. old.

13 Az ikonosztázion leggyakrabban 42—44 képből áll. Kisebb templomokban ennél jóval kevesebb is látható, a legjelentősebbekben pl. Miskolcon, Szegeden, Egerben 82—88 festményből álló is lehet. Beosztása: a földszintet a királyi, a déli, az északi kapu osztja fel, itt láthatók az alapképek (Szt. Miklós, Mária, Krisztus és a névadó szent ill. a névadó jelenet — Dorogon pl. Mária bemutatása). A kapukon, a cirádák közt is gyakran van egy-két vagy négy kép, de előfordul, hogy a talapzaton is látunk egyet-egyet. A középső, az ún. királyi kapu fölött minden esetben az utolsó vacsora kép helyezkedik el. Ettől jobbra és balra hat-hat kép vagy az apostolokat, vagy a pátriarchákat (fél- vagy egész alakban), az ún. második emelet jeleneteket ábrázol Krisztus és Mária életéből. A két emelet beosztása fordított is lehet. Középen, az utolsó vacsora felett Krisztus sírba tétele vagy feltámadása, legfelül, a mennyezetig a kálvária látható feszülettel, Mária- és Keresztelő Szt. János-alakkal. Irodalom: *Schoen Arnold*: Budapest ikonosztáziójai. In: Magyar Művészet, 1936, valamint a miskolci görögkeleti templom vezetője, továbbá *Sz. Kürti Katalin* i. m.

a hagyomány, amelyeken az egyház nem engedett egyéni változtatást.”¹⁴ Ennek köszönhető, hogy a XIX. század közepéig a későbarokk-rokokó-copf érdekes együttese jelentkezik a képfalak megoldásában.

Tanulmányomban két helyi piktor, képiró munkásságát igyekszem körvonalazni. Szüts János hajdúdorogi piktor 1816—1837 közti életszakaszába levéltári források, valamint megtalált, azonosított művei révén pillanthattam be. Kis András kismarjai képiróról van irodalmi említés, de levéltárban fellelhető peranyag is. Mindketten a XIX. század első felében éltek, s bár nem alkotak országosan számottevő művészeti értéket, működésüknek van művészettörténeti jelentősége. Kötelességünk festői tevékenységükkel foglalkozni, hiszen a magyar művészettörténet egészének feltárásához a részek tökéletes megismerésén át vezet az út.¹⁵ A két piktor élete, tevékenysége révén bizonyos fokig bepillantást nyerünk a művész és megrendelő viszonyába, de még inkább a Hajdúkerület, valamint a kis alföldi városok igazgatási, gazdasági, társadalmi életébe. Megismerjük továbbá a böszörményi, pocsaji görög katolikus egyházak anyagi helyzetét, ill. a környező városokhoz való viszonyát. A peranyagok, a kérvények, valamint a meglévő tárgyi anyag révén tehát művészettörténeti, művelődéstörténeti, kortörténeti adalékokhoz jutunk, s ezzel újabb ismeretekkel bővíthetjük a XIX. század első feléről tudottakat.

Szüts János születési dátumát 1756—1764 közti évekre tehetjük.¹⁶ Festményei hátoldalán alkalmazott szignója: „Joans Szüts de Norko” valószínűleg nem születési helyére utal. Nem tudjuk, hol élt 1815-ig, de 1816-ban már Dorogon volt pereskedése, 1818-tól pedig említik a dorogi összeírások. Halálozási jegyzőkönyve 1837. május 12-én kelt, Dorogon. Szabad hajdú származású, nős, 1816-ban egy nagy fia és inasa volt. Dorogon levő házán kívül semmi vagyonnal nem bírt. 1822-ben így panaszkodik kérvényében:¹⁷ „Ámbár neki, Dorog Városa határán egy talpalatnyi földje vagy rétje sincs, azonban a vett háza árával most is adós. Képiróságától eddig pedig sehol sem fizetett, és mind az által még az is tekintetbe nem vétetvén, hogy többnyire más helyeken tartózkodik és dolgozik, e széna és abrak adással terhelhetik.” Kéri magát mentesíteni a terményadó alól, az engedélyt meg is kapja.

A kérvényből kiderül, hogy nemrég telepedhetett le, ill. hogy anyagi helyzete a közelmúltban alakult úgy, hogy házat vehetett. Kiderül továbbá az is, hogy a környező városokban, falvakban vállalt munkát. Levéltári anyag tájékoztat dorogi, valamint a böszörményi egyháznak végzett munkájáról, megmaradt két festménye pedig a tanácsházak részére vállalt megbízatásáról.

1815-ben kálváriaképeket festett Dorogra. Valószínű, hogy a görög katolikus templom ikonosztáziójának legfelső részéről, a keresztről és a mellette

14 Idézet Lyka Károly Magyar Művészet 1800—1850 c. könyve 134. old. A szerzőnek igen rossz véleménye van a képfalról. Szerinte az ikonosztázió „az egységes, nagy kompozíciót felszabdálja, apró, formailag össze nem függő képekre, így egyöntetű koncepció helyett gyakran egy képkiállításnak véletlenül összehordott s többé-kevésbé jól összerendezett falát juttatja eszünkbe”. (328. old.)

15 „Meg kell változnia annak a szemléletnek, amely csak a reprezentatív, nagy műveket becsüli igazán, a kicsinyekkel csak mint dokumentumokkal, segédeszközökkel foglalkozik... A nagyok nagyszerűségét megmutatni nem nagy dolog — lássuk meg a nagyot a kicsikben, bennük van” — írja Fülep Lajos: A magyar művészettörténet feladatáról. — Magyar Tudományos Akadémia Közleményei. Bp. 1951. (3. Muzeológiai sorozat, II. 1. sz. 21. old.)

16 Szüts János 1816-ban, a kálváriaképekkel való vitája során, 58 évesnek mondja magát. 1837-ben a halálozási jegyzőkönyvben, 73 évesnek tüntetik fel. A két adat összevetése adja a nyolc éves differenciát.

17 Kérvény a Hajdúkerülethez. HBmL. IV. A. 502/a. 23. k. 380.

levő festményekről van szó, mert azok kifizetéséről folyt a vita közte és a város közt. 1816 januárjában *Csorba György* szenátor deputációt rendelt ki Szüts elkészített képeinek felbecsülésére. Márciusban újabb deputációt bízott meg a város, amely rendezné Szüts és az eklézsia közt félbemaradt számadást.¹⁸ 1816. június első napjaiban komolyabb összeütközés támadt a festő és a város közt, amelyről az 1816. június 7-i jegyzőkönyv vallomásai tanúskodnak.¹⁹ A városi hadnagy kiküldte *Aliczky András* és *Jákó János* katonákat, hogy hozzák be Szüts lakásáról a kálváriára való képeket. Sem az inas, sem Szüts fia nem adta ki a képeket, sőt az inas egy fejsze fokával meg is ütötte *Aliczky* hajdút. Szüts János vallomásában heves szavakkal fakadt ki a város ellen, s igazat adott fiának, inasának, amiért távollétében védekeztek a katonák ellen. Közölte, hogy mindaddig nem adja ki a festményeket, míg *Csorba György* a város kaszsjából nem fizeti ki a munkájáért járó 60 R. forintot. A képekről semmi közelebbit nem tudunk meg, s a meglevő ikonosztázionon sem tudjuk semmivel azonosítani. Van azonban a dorogi templom képfalán pár nagyméretű festmény, amelyet elfogadhatunk Szüts János művének. A képfal festményeinek jó része egy tervező, ill. egy csoport festői munkája, kivéve a kapuk melletti alapképeket. Ezek a Krisztust, Máriát, Szt. Miklóst ábrázoló, közel életnagyságú festmények klasszikus nyugodtságukkal, statikusságukkal elütnek a többi ötven kép barokkos lendületétől. A későbarokk-rokokó jegyeket mutató, feltehetően XVIII. század végi ikonosztázion e részletei későbbinek, XIX. század elejinek tűnnek. Miért ne készíthette volna e festményeket az a Szüts János, aki Dorogon élt a század elején, s aki egy teljes ikonosztázion megfestését vállalta a hajdúböszörményi görög katolikus egyháznak, még hozzá a dorogi viceperes tudtával?

Hajdúböszörményben a „napkeleti anyaszentegyház”-nak egy kis fatemploma lehetett a XVIII. században. 1740-ben az eklézsia kérvénnyel fordult a városhoz, hogy „*sorvadozott, régi temploma helyett újonnan fundált kőtemplomhoz kezdjen*”. Böszörmény város admirális hadnagya és tanácsa engedélyezte 1740. április 26-án kelt levelében az egyháznak, hogy gyűjtéssel szerezze meg a szükséges összeget.²⁰ Nem tudjuk, milyen volt Böszörmény XVIII—XIX. századi temploma (a jelenlegivel szemben, az iskolaudvaron állt).²¹ Bizonyos, hogy kőtemplom volt, hiszen *Szüts Jánost* 1817-ben igen rangos, nagyméretű ikonosztázion készítésére kérték meg. Az 1817. március 3-án aláírt szerződésben²² Szüts vállalta, hogy a „*Görög Ritusnak szokása szerint tisztos Ikonostási-ont*” készít, s *díszesen kifesti az „ahhoz szükséges Architectonicus”* munkákat is. Megaranyozza a három ajtót, befesti az oltár és a kórus falait, a kupolákat, pingálja a kupolákon, a prothesisen, a külső kupolákon levő képeket (négy evangélistát), a prédikálószekeket képekkel ékesíti, aranyozza, márványozza. Ígéri, hogy a munkájához szükséges alapanyagokat beszerzi, a feladatot töké-

18 1816 januárjában Szüts János kéri, hogy az eklézsiaival való számadását rendezzék, 1816 márciusában ugyancsak sürgeti. HBmL. V. A. 101/a. 11.

19 A fenti eseményeket követi a háznál történt veszekedés. HBmL. V. A. 101/d/4. 749.

20 A hajdúböszörményi görög katolikus templomra, valamint az ikonosztázionra vonatkozó összes iratot *dr. Simon Sándor* böszörményi esperes bocsátotta rendelkezésemre, aki az egyház irattárát nagy gondal rendezte. Segítségéért köszönetet mondok.

21 Mint ismeretes, a jelenlegi templom 1895-re épült meg. A régi templom és iskola az utca másik oldalán volt.

22 A szerződést Szüts János saját kezűleg írta alá, az egyház részéről *Fejes János* helybeli parochus és *Bányai Antal*, dorogi viceperes volt a szerződéskövető, ill. vállaló.

letesen elvégzi, és addig máshoz nem nyúl (kivéve az aprólékos munkát), a munkának állandóságáról (tartósságáról) jótáll.

Az egyház a festő, márványozó, aranyozó, pingáló munkáért, a templom teljes belső díszítéséért 4500 R. for.-t ígér, váltócédulában. 1000 Rf. előleget ad anyagvásárlásra, az első tizennégy kép átvétele után 500 Rf.-ot, az Idvezítő kép és a tizenkét ünnepek sorozat elkészülte után újabb 500 Rf.-ot, a falak festéséért 500 Rf.-ot, a bútorok festése és aranyozása, a tabernákulum és a gyertyatartók átvétele után újabb 1000 Rf.-ot, a munka teljes befejezésekor 1000 Rf.-ot fizet. Ígéri az egyház, hogy a munka időtartamára alkalmas szobát, fűtőt, az enyolvasztáshoz fát ad, valamint összeállíttatja deszkából az ikonosztázt, az ajtókat, az oltárt képfaragóval kimetszeti,²³ állványokat készíttet, a szállításhoz egy-egy stációs hatrendbeli forspontot ad. Az egyház állta a szavát, a piktor — nem tudni, mi okból — nem.

A várható, közel 5000 Rf.-os összeg előteremtése bizonyára nem kis gondot okozhatott a böszörményi görög katolikus egyháznak. 1818. április 12-én úgy döntöttek a „Görög rítuson levő Napkeleti Anya-szentegyháznak Elöljárói”,²⁴ hogy bérbe adják a vidi földet hat évre, s ebből fedezik a „belső rész felékesítését”. Áldozatok azonban hiábavaló volt, mert a piktor abbahagyta a munkát. Nem tudni, mi történt 1817—1822 között, 1823. március 10-én azonban az egyház elöljárói utasítják a kurátort: fogadjon ügyvédet a piktorral folytatandó perre.

Szüts Jánosnak jelenleg két világi tárgyú festményét ismerjük. Egyik a hajdúszoboszlói, másik a hajdúböszörményi múzeum tulajdona. A Hajdúszoboszlón levő festmény szignált, a böszörményt analógiás alapon mondhatjuk az ő művének, keze munkájának. A szoboszlói Bocskai Múzeum tulajdonát képező reprezentatív olajkép²⁵ majdnem életnagyságban ábrázolja a hajdúk letelepítőjét, Bocskai Istvánt. Terembelsőben áll, teljes hadvezéri díszben, páncélöltözetben. Jobbjában buzogány, bal oldalán kard, vállán vörös köpeny, mellén az aranygyapjas rend jelvénye. A mögötte levő oszlopon tíz, egymás alatti sorba tördelt felirat olvasható: „STE. BOCHKAY. D.G. HUNGA. TRANS. Q3. PRIN. Et. SICU. COMES”.²⁶ A mester igen gondosan, anyagszerű húséggel festette meg a részleteket, de legfőképpen karakterizálásra törekedett. Határozottnak, kultúráltnak, erélyesnek mutatja Bocskait, úgy, ahogy a hajdúk képzeletében élt. Bizonyos fajta eszményítés jelentkezik a monumentális festményen, ezt a megrendelő kérhette és várta el, de a mesternek sem eshetett nehezére a hajdúvirtus hangsúlyozása. Az oszloplábazatnál olvasható szöveg megnevezi a megrendelőt: „*Pingáltatta Ns Nzes és Vitézljő Czeglédy János Feő Hadnagy Úr*”²⁷ több elöljáró társaival együtt tulajdon költségeken”. Szoboszló városának vezetői festették tehát a képet, s bizonyára a városháza dísztermében állhatott mindaddig, míg helyére újat nem készítették.²⁸ A hátoldalon „anno 1816” és „Pinxit Joans Szüts de Norko” felirat olvasható.

23 Az egyház 1817. aug. 11-én kötött szerződést *Lengyel László* dorogi képfaragóval: prestol-, prédikálószek-, kupolakészítést, az ajtók kimetszését vállalta 400 R. Ft-ért.

24 Az 1818. április 12-én kelt iraton a magukat így nevező egyházfők „tudára adják jövődöbelieknek”, hogy évi 700 . Ft-ért adják bérbe a földet.

25 A vászonra festett olajkép mérete: 150×90 cm. *Menyhárt József* restaurálta 1971-ben. A mű reprodukciója Hajdúszoboszló monográfiájában látható.

26 Szokásos rövidítés: „Bocskai István, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély hercege, székelyek ispánja”.

27 Mint ismeretes, a hajdúvárosok a XIX. sz.-ban még megtartották a városvezető főhadnagyi elnevezését. Részletes irodalom: *Balogh István*: Hajdúság Bp. 1969.

Kisebb méretű, félalakos festményt látni a böszörményi Hajdúsági Múzeum kiállításán. A mű nem szignált, de a ruházat, a fegyver, az arc, megfestése kétségtelenné teszi, hogy Szüts munkájával állunk szemben. Készítési idejét 1817—1822 köztre helyezhetjük, mivel ekkor többször járt, vagy huzamosabban tartózkodhatott a piktor Böszörményben, az ikonosztázió ügyében.

Többet tudunk *Kis András*ról, Kismarja képírójáról. *Osváth Pál* több művét látta a múlt század második felében, a könyveiben megemlékezik a képekről. Ezenkívül egy levéltári peranyag ismerteti a pocsaji ekléziájával való huzavonóját. Nincs ugyan birtokunkban egyetlen olyan festmény sem, amelyen szignóját láthatnánk, tehát amelyet biztosan köthetnénk személyéhez, de ha egybevetjük *Osváth*, ill. *Kis* leírásait, tervezetét és a ma Pocsajban fellelhető műveket, azonosíthatjuk munkáival.

Születési dátumát, helyét nem ismerjük. Tanulmányait *Farenson Ferenc* egri mesternél kezdhette a XIX. század első éveiben. 1803-ban együtt dolgoztak BÉlapátfalván, ott ugyanis, a szentély mennyezeti freskóján „*Kis And|rás?/1803*” szignót találtak 1960-ban.²⁹ 1810 körül már Kismarján élt, itt született 1818-ban, ill. 1820-ban két gyermeke.³⁰ *Osváth Pál szerint „1819—29 közt festette Kun János főbíró Kis András képíró által ... a holdog emlékezetű Bocskai István fejedelem arcképe mellé, a város szabadalmait megerősítő Rákóczi Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor és Apafi Mihály fejedelmek, továbbá az osztrák uralkodó házból Károly és Ferencz Király arcképeit. Később festettek Mária Terézia és V. Ferdinánd uralkodók arcképei és a koronázás után festtetett az I. Ferenc József királyunk arcképe.”*³¹

Az eddigiekből kiderül, hogy kb. 1785—1870 között élhetett *Kis András*. Városa megbecsülte, állandó munkát adott számára. A városházán egy teljes arcképcsarnoka állt, ezen túl minden lakóházba meg kellett festenie Bocskai arcképet, s ezért külön komenciót kapott.³¹ De festett egy Bocskai-képet a kismarjai református templomba is, amelyet unikumként említ *Osváth* 1875-ben.³³ *Kis András* Bocskai-képe azonban annyira tönkremehetett a XIX. század végére, hogy az egyház 1905-re újat festetett, ill. *Kis* művét másoltatta le *Dobay Ferenc*cel.³⁴ Hogy másolatról van szó, azt a reformkori nyelvállapotot tükröző felirat: „*Stefanus Bochkay*” árulja el.

Jelenleg tehát *Kis Bocskai* képének másolatát látjuk a kismarjai református templomban. Van azonban egy kis méretű Bocskai mellkép a nagykeréki múzeum kiállításán, amelyet *Kis András* művének tarthatunk. Hasonlít *Szüts János* Bocskai mellképéhez, csak annál fagyosabb színvilágú, s gyengébb kvalitású. Feltételezem, hogy *Kis András* látta valahol *Szüts János* Bocskai-képét, s annak mintájára készítette ezt a nem tudni, honnan származó, kis méretű olajképet.

28 A millennium idejére legtöbb hajdúvárosban új festményt helyeztek el a tanácsházán. Készítőik: *Cserna Károly, Éder Gyula, id. Kovács János* voltak (utóbbi festménye látható ma Hajdúszoboszlón).

29 Közlés a Heves megye műemlékei I. kötete, 350. old. olvasható. (Szerk.: *Dercsényi Dezső*), Bp. 1969. A freskók az 1960-as feltárás során tönkrementek.

30 Felesége *Petres Julianna* volt. 1818-ban született *Sámuel* fia, 1820-ban *Julianna* nevű lánya. (l. egyházi anyakönyv, Kismarja).

31 *Osváth Pál*: Bihar vármegyében kebelezett *Kis-Mária* (Kismarja) Nagyközség és a nagymariai puszta leírása Bp. 1896. 44. old.

32 Közli *Osváth Pál*: Bihar vármegye sárréti járása leírása c. könyve Nagyvárad, 1875. 355. old.

33 Közlés Uo.

34 *Dobay Ferenc* (1867—1945) Nagyváradon dolgozott szobafestőként, majd Münchenben tanult. 1910-től rendszeresen szerepelt Budapesten, kiállításokon.

Mint ismeretes, a fejedelem által szabadalmazott Kismarja és Nagykereki nemcsak egyik szabadságharcunk vezérét, hanem egykori urát, ill. — a helyi hagyomány szerint — szülöttét is ünnepelte Bocskai Istvánban. Így nem csodálható, hogy a Bocskai-kultusz ápolása még a református egyház templomi szokásait is átrendezte, s lehetővé tette festmény — méghozzá figurális ábrázolás — elhelyezését.

Ugyancsak Osváth tudósít arról, hogy a környék földesurai megbízást adtak Kis Andrásnak. Mint szemtanú leírja az esztári Szunyogh-kastély ebédlőjének díszítését:³⁵ „Az öreg úr (Hódossi Miklós) patriotizmusáról tesz tanúbizonyságot azon nagyszámú festmény, melyet Kiss-Márja város festője, Kis Mihály(?) uram által úri laka díszítésül pingáltatott, s melyet a kegyeletes örökös, Szunyogh Albert ma is ebédlőjének díszítésére tart. Itt vannak Attila, Árpád, s a kardok, buzogányok, dárdák, lándzsák és nyilakkal övedzett torzborz vezéreken kívül néhány királyaink és fejedelmeink arcképei, melyek így együtt, nem azért, mintha remekművek volnának, hanem azért, mert a jelképzetek nekünk kedvesek, jó hatással vannak a szemlélőre”.

A kismarjai tanácsházán és az esztári kastélyban nem maradtak meg³⁶ Kis András képei, de a hajdúszoboszlói Bocskai Múzeum őríz pár szignálatlan képet Árpád, Botond stb. vezérről, s e műveket — ismerve Kis András kvalitásait — azonosíthatjuk műveivel, ill. Esztárra, Kismarjára készített alkotásaival.

Osváth a Szunyogh-kastélybeli képekre „nem mintha remekművek volnának” kifejezést használ, s a templomi Bocskai-képet sem dicséri, csupán unikumjellegét hangsúlyozza. Inkább a megrendelő, a közönség, mintsem a piktör áldozatkészségét emeli ki. Osváttal együtt mi is csak csodálhatjuk Kismarja város múlt iránti tiszteletét, s azt, hogy egy ilyen kis város eltartott egy piktort és ezzel is ápolta szülötté, Bocskai István kultuszát.

1819—29 közt készítette Kis András a kismarjai városháza arcképeit. Az esztári Szunyogh-kastélyban levő festmények pontos készítési idejét nem ismerjük. Fontos részleteket tudunk azonban a pocsaji görög katolikus templomba készülő ikonosztázionról, s a levéltári peranyag³⁷ alapján meghatározhatjuk az egyes darabok készítési idejét is. Kis András 1841-ben vállalja — Szütshöz hasonlóan — a pocsaji templom teljes belső díszítését, munkáját azonban csak részben készíti el.

Az 1743-ben épült pocsaji (eredetileg ortodox) templomban a XIX. század elején már állt az ikonosztázion földszintje, talapzata. Erről tanúskodik az 1830-tól vezetett magyar nyelvű anyakönyv első lapján látható akvarell, amely keresztelési jelenetet ábrázol, háttérben a királyi kapuval és két alapképpel.³⁸ Az egyház teljessé kívánta tenni a képfalat, ezért 1841-ben szerződést kötött Kismarja piktörével, Kis Andrással. Kis részletes tervet készített az elvégzendő munkákról. Vállalta a régi képek javítását, rámásását, a falak, az oszlopok márványozását, aranyozását, a bútorok, a kereszték, a ministránsbotok díszí-

35 Osváth Pál: Bihar vármegye sárréti járása i. m. 355—56. old. Tévesen közli a nevet, Kis Andrásról van szó.

36 Dr. Varga Gyula 1943—44-ben még látta a tanácsháza padlásán a festményeket.

37 Megtalálható a Hajdú-Bihar megyei Levéltárban V. 637/a/23 sz. alatt az 1841-es kötelezvény, Mezey és Böhm nyilatkozata, Kis és az ügyvéd válasza stb.

38 Az akvarellre Pásztor Tibor parochus hívta fel a figyelmet. Engedélyezte a festmények fotózását, ezért ezúton mondok köszönetet. A művek reprodukciója a Hajdú-bihari Napló 1976. május 23. sz. 13. oldalán látható.

tését. Feladatát így részletezi az 1841. május 17-én írt kötelezvényben: „*a szükséges czifrák és virágok pingálása*”, a kőfal marmorozása (márványt imitáló festése), a „*fellegek és az isteni világosság festése, hogy onnan az atya isten képét életmagasságban, kiterjesztett kezekkel lehessen pingálni*”. A szentélybe, az oltárhoz a püspöki ornátusban ülő Krisztust, valamint Szt. Basileust és Aranyszájú Szt. Jánost akarta megfesteni. Ugyanoda, a feszület alá „*a négy szent asszonyok szomorú helyzetetésben való pingálását, Krisztus siratását, keresztről levételét és a Krisztus koporsója képet*” tervezte. Külön említi a képfalat, amely tizenkét oszlopból és három ajtóból áll. Ezt maga faragja négy öl és tizenkét ujj szélességben, három öl és másfél láb magasságban. Vállalja az ikonosztázion pingálását, amely „*ötven képből áll, vagyis a képek ráámájából, melyek tetejét kálvária szegzi*”. Utolsó tételként említi a két nagy kép felújítását: a már említett akvarellen is látható Krisztus-, ill. Mária-alapképeket.

A képírói, képfaragói, aranyozói, falfestői, asztalos- stb. munkát egy személyben vállalta, összesen 1500 R. forintért. Magát képíró és aranyozó Kis Andrásnak nevezi a kötelezvény aláírásánál, jelezvén, hogy kismesternek tartja magát.

A pocsaji görög katolikus eklézsia nem volt elégedett munkája ütemével, ezért 1843-ban beperelte, s kérte vagyona zárolását. Házában — szerény bútorain kívül — egy „*Zrinyi-ütközet*”, egy „*Memento mori*” c. festményt, valamint a Pocsajba készített apostolképek egy részét (pl. Bertalan, Jakab, Tamás, Fülöp, János) és a „*tizenhárom ünnepek*” ráámait foglalták le.³⁹ A mester önérzetesen kezdte igazát keresni, s el is érte, hogy Kismarja városa megvédje őt a pocsaji egyházzal szemben. Vagyonát feloldották a bírói zár alól, ő pedig beadványt intézett a bírósághoz. Ebben visszautasította az ügyvéd becsmérlő kifejezéseit, aki azt terjesztette róla, hogy „*alávaló képfestő*”, aki „*közhallomás szerint elkártyázta a pénzt*”, az egyháztól kapott 800 R. Ft. előleget. Hosszú listán számol be eddig végzett munkájáról⁴⁰: 1842—43-ban elkészítette a hat oszlopot, az oltáron belüli nagy feszületet, kifestette a falakat, elkészítette a képek ráámait, grundírozta a „*tizenhárom ünnepek*” vásznait. 300 R. Ft-ra becsüli azt a „*szeretettel teljes képet mutató festményt*”, amely „*kiterjesztett karokkal és angyalokkal*” ábrázolja Gábrielt, 50—50 R. Ft-ot kért Szt. Miklós-, Mária-, Ker. Szt. János- és Krisztus-képeiért, 12—12 R. Ft.-ot számol el az apostolok ábrázolásáért. Összesen 904 R. Ft.-ra becsüli eddigi munkáját, s kevesli az eddigi előleget. Kinyilvánítja azt a szándékát, hogy folytatja a festést, ha az eklézsia megvásárolja a szükséges alapanyagokat. Az egyház azonban nem bízik benne, ezért 1844. június 1-én szakértőkkel vizsgálattja meg a félkész ikonosztáziont és a falfestést. *Mezey Lajos* nagyváradi festő, valamint *Böhm Pál* mérnök és cégfestő⁴¹ megállapítja, hogy az aranyozás rossz, de helyrehozható, a festés pereg, az olajfestmények „*meglehetősek, de művészet nélküliek*”. E vélemény alapján az eklézsia visszaköveteli az előleg egy részét, mivel „*Kis munkájában sem idom, sem ízlés, sem tartósság nem remélhető*”. Az 1845 májusában összeült Bihar vármegyei törvényszék viszont úgy foglalt állást, hogy Kissel szemben „*nem adóssági kötelezésnek, hanem kötés kényszerének*” van helye. Míg nem

39 A fenti iratanyagban található a zárolt tárgyak listája, 1843. július 10-i keltezéssel. Egy háza, telk e tékája, kávédarálója, tükre, mozsara, szőlője szerepel a listán, valamint az említett képek, ráámák.

40 A mester 31 tételben sorolja fel eddig végzett munkáját. Nem derül ki minden egyes tételből, saját, vagy másolati anyagról, javításról van-e szó.

41 Böhm Pál festőművész apjáról van szó.

fejezi be munkáját, míg műve darabban van, nem kérhető szakértői vélemény, s nem vehető zár alá vagyona. Előbb köteles az alperes „a munkát tulajdon költségén folytatni és tökéletességre vinni”.

1846-ban az eklézsia megújítja keresetét, vádolja a piktort és Kismarját is, hogy engedi Kis időhúzását. 1847. május 7-én a Bihar vármegyei polgári pereket tárgyaló ítélő törvényszék elmarasztalja Kis Andrást, követeli az előleg egy részének visszafizetését. Innen nem tudjuk továbbkísérni a piktort életútját, de magát az ügyet sem. Mivel nehéz anyagi helyzetben élt, biztosan „ledolgozta” az előlegből kérdéssé vált összeget. Ez az egyháznak is érdeke lehetett, hiszen újabb megbízásra bizonyára nem maradt pénze. Ezt a feltételezést látszik igazolni a helyszínen, a pocsaji görög katolikus templomban, ill. a parókián látható festményanyag egy része.

A templombelső alig tartalmaz valamit a régi díszítményből. Ikonosztázionját az ötvenes évek elején elbontották, annak egy-egy darabja a templomban, tíz részlete a parókián, a többi ismeretlen helyen van. A templomban, a szentségasztalon látható Krisztus feltámadásának jelenete, a mellékoltárkép Máriát ábrázolja a gyermekkel. Hozzájuk hasonló a szószék oldalán levő, egyháziatyákat ábrázoló két olajkép, valamint Jézus az írástudókkal c. festmény. Ez a négy-öt kép és a ministránsbotokon levő kis angyalfejes emblémák egy kéz munkái, de ugyanezt mondhatjuk, ha a plébánián levő anyagot átnézzük. A fára festett kis méretű (50×40, ill. 60×50 cm-es) olajképeket képzeletben el is helyezhetjük az egykori ikonosztázionon. Feltételezhetően az I. vagy II. emeleten álltak, jelenetek ugyanis Krisztus és Mária életéből. (Mária születése, bemutatása és mennybemenetele, Krisztus bemutatása az írástudóknak, színe változása, ill. circumcisio, az utolsó vacsora.) Így tehát ismerjük az egyik alapképet, a királyi kapu feletti két jelenetet, valamint az emeletek sorozatának egy részletét. A berendezésből, bútorzatból, a ministránsbotok, valamint a szószék díszei maradtak meg, amelyekről Kis beszámolója említést is tett 1843-ban. A képek méretének, szerkesztésmódjának, megfestésének, színvilágának hasonlósága kétségtelenné teszi, hogy egy kéz, még hozzá kismesteri kéz munkájával állunk szemben. A provinciális alkotások nem mentesek az anatómiai hibáktól, elrajzolásoktól. Mégis becsesnek tartjuk e képeket, mert a kismester — megtörve az ikonok merevségét — életet vitt a jelenetekbe, a környék ízeivel, néhol groteszk hangulataival vegyítette a fenségességet. A piktort egyszerű embereket emelt piedesztálra: Máriája vagy pátriárchája nem más, mint környékbeli paraszt modellje.

Milyen helyet foglalt el *Szüts János* és *Kis András* a kortárs művészetben és a társadalomban? Milyen kapcsolataik voltak?

E kérdésekre több-kevesebb választ adhatunk, bár ismereteink bővítését további kutatásoktól kell várunk.

Azt tudjuk, hogy Kis Farensonnál tanult, Szüts mesterét nem ismerjük. Az azonban biztos, hogy művészetének, ízlésének, technikai tudásának alakulására döntő hatással volt a dorogi ikonosztázion mint állandó látvány. Kettőjük közül Szüts János a jelentősebb festő, Kis csak kismester, piktort és aranyozó. Ez kiderül a Mezey—Böhm-féle „zsürizésnél”: a cégérfestő Böhm is le-kicsinyli munkáját, kontárnak nevezi, mint mesterembert sem becsüli. Szütsnek van ugyan vitája városával, de a munkájáért kért és ígért összegek jelzik: ő maga, de a megrendelő is tudatában van értékeinek. (A kor egyik legjelentősebb ikonosztázionfestője, a már említett *Miklóssy József* pl. 1750 R. Ft-ot kap

1817-ben egy teljes képfalért,⁴² Szüts is kb. ugyanennyit kapna Böszörményben, ugyanekkor.)

Mindketten önérzetesen harcolnak megbecsültetésükért, megfizetésükért. A sérelmeket, bántásokat visszautasítják, sőt védelmet is kérnek. Kist pl. többször megvédi Kismarja városa a per folyamán a pocsjai eklézsiával szemben. Nem tudni, hogy a református lakosságú Kismarja vallási különállása miatt harcolt-e a szomszéd település görög katolikus egyházával, vagy saját polgárát akarta mindenáron védeni.

A két piktor mindennapi kenyérgondokkal küszködött. Ez kiderül beadványaikból, az összegek kifizetésének gyakori követeléséből, de legfőképpen Kis András bírói zár alá vett ingóságainak listájából.

A megrendelők sem voltak könnyű helyzetben: a hajdúböszörményi eklézsia pl. földjét adta bérbe, áldozatot vállalt tehát a templom szépítéséért. Szoboszló esetében a főhadnagy és társai „tulajdon költségükön” festették meg a Bocskai-képet, Kismarján pedig a város, a közösség vállalt anyagi áldozatot a Bocskai-kultusz ápolásáért.

Ismerte-e egymást a két piktor? Erre nem tudunk válaszolni, de fel kell tételeznünk, hogy Kis András látta Szüts műveit. Semmiféle debreceni kapcsolatról nem tájékoztat az eddig talált irodalmi, ill. levéltári anyag. Szüts azonban semmivel nem kisebb kvalitás, mint pl. Dosnyai, vagy Ecsedi Samu. Tevékenysége természetesen nem hasonlítható a kor nagy festőinek oeuvre-jéhez. Egy szűk közösség, a Hajdúkerület igényeit elégíthette ki: díszítő jellegű feladatokat látott el a helyi egyházak és tanácsházak megbízásából. Úgy tűnik, hogy Kis András szélesebb tematikai skálát fogott át, mint Szüts. Az említett „Zrínyi-ütközet”, a nagy történelmi arcképcsarnok (a tanácsházán és a kastélyban) azt mutatja, hogy foglalkozott jelenetekkel, esetleg tájképfestéssel is. E téren azonban még újabb adatoktól várhatjuk ismereteink gyarapítását. Bizonyos, hogy a XIX. század elején több, hozzájuk hasonló művész és mester dolgozott vidékünkön. Munkásságuk kiderítése helytörténeti, de művészettörténeti jelentőségű is.

On János Szüts of the heyduck district and András Kis of Kismarja—painters

Katalin Sz. Kürti

So far no mention has been made of János Szücs, painter of Hajdúdorog, only research work in the archives brought his life and work to light. Kis András was mentioned several times by Pál Osváth, monography writer of Kismarja. The author carried on research in the Hajdú-Bihar county archives, and in church archives, and identified works by the two authors on the spot.

János Szüts was presumably born between 1756 and 1764, he died in 1837. We do not know where he lived until 1815, but since that time we can follow his life's course. He painted pictures in the Greek Catholic Church of Dorog, in 1817 he began to work on the ikons of the Böszörmény church, but in 1823, however, he was sued by the church for neglecting his work. At present, we can identify two of his works: a whole figure of Bocskai in the Bocskai Museum Hajdúszoboszló, and a half figure of Bocskai in the Hajdúsági Museum Hajdúböszörmény.

On the basis of these paintings we can conclude that János Szüts was an outstanding master, who mainly tried to draw characters without lessening the beauty of material of his works.

It is certain that the Heyduck district gave plenty of work to this excellent work painter, and it seems that he had somebody to follow him: András Kis. András Kis must have been born in the last decade of the 18th century, and died around 1870. As early as 1803 he used to help out Ferenc Farenson

42 Közli *Lyka Károly* i. m. 137. old. Szüts Böszörményben — mint már említettem — összesen 4500 Ft-ot kapna ugyanebben az évben. Ebből kb. 2000 R. Ft jut az ikonosztázió festésére.